

O'ZBEK TILI LEKSIKASIDA O'ZLASHMA QATLAM VA
NEOLOGIZMLARNING O'RNI VA RIVOJLANISHI

*Ilmiy rahbar: **Holiqova D.***

O'zbekiston davlat jahon tillar universiteti, katta o'qituvchi

*Talaba: **Haydarova N.***

O'zbekiston davlat jahon tillar universiteti, XTA №1 fakulteti

Annotatsiya: Ushbu maqola tilimizdagi o'zgarishlar va neologizmlarning tasnifi va ta'siri ularning tutgan o'rni haqida ma'lumot beradi.

Kalit so'zlar: leksika, diler, spravka, skaner, Neologizm, chat, kovboy, hotdog, kokteyl.

Аннотация: В данной статье представлена информация об изменениях в нашем языке и о классификации и влиянии неологизмов, их месте.

Ключевые слова: лексикон, дилер, справка, сканер, неологизм, чат, ковбой, хот-дог, коктейль.

Abstract: This article provides information about the changes in our language and the classification and influence of neologisms, their place.

Key words: lexicon, dealer, spravka, scanner, neologism, chat, cowboy, hotdog, cocktail.

Til eng buyuk qadriyatdir. Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov bu haqda shunday degan edilar: — "... ajdodlardan o'tib kelayotgan ona-tilimizni asrab-avaylashimiz, uni boyitish, nufuzini oshirish ustida doimiy ishlashimiz zarur. Ayniqsa, fundamental fanlar, zamonaviy kommunikatsiya va axborot texnologiyalari, bank-moliya tizimi kabi o'ta muhim sohalarda ona tilimizning qo'llanish doirasini kengaytirish, zarur atama va iboralar, tushuncha va kategoriyalarni ishlab chiqish, bir so'z bilan aytganda, o'zbek tilini ilmiy asosda har tomonlama rivojlantirish milliy o'zlikni, Vatan tuyg'usini anglashdek ezgu maqsadlarga xizmat qilishi shubhasiz ", - deya ta'kidlagan edilar. Til ilk davrlardan boshlab hech bir narsa bilan tenglashtirib bo'lmaydigan vazifani, ya'ni inson tafakkurini shakllantirish va rivojlantirish vazifasini bajarib keldi. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng ko'lamlı islohotlar jarayonida davlat tilining hayotimizdagi o'rni va nufuzi oshib bormoqda.

O'zbek tili leksikasining boyishida o'zlashma so'zlar katta ahamiyatga ega. Chet tilidagi so'zlarning tilimizga kirib kelishi va ularning ishlatilishi tilimizda ma'lum bir yangi so'zlarning paydo bo'lishiga sabab bo'ladi va bu turdagi so'zlar guruhi o'zlashma so'zlar deyiladi. O'zbek tili leksikasi, ya'ni so'z boyligi bir qancha manbalar asosida boyib, rivojlanib boradi. Ularni, eng avvalo, ikkita katta guruhga ajratish mumkin:

1. Ichki manba - o'z ichki imkoniyatlari asosida boyish.

2. Tashqi manba - boshqa tillardan so'z olish asosida boyish.

O'zbek tili leksikasi tashqi manbalar asosida ham boyib bormoqda. Yevropa tillaridan bir qancha so'zlar yangi tushunchalar bilan birgalikda kirib keldi. Masalan: diler, skaner, wi-fi, selfi, onlayn, slayd, oflayn, deblayn, fake, animator, klon, tyutor

kabi. Bularning hammasi o‘zbek tili leksik imkoniyatlarini kengaytirib boyitmoqda. O‘zbek tiliga davlat tili maqomining berilishi, o‘zbek xalqining o‘z erkiga, ozodligiga erishishi esa bu jarayonni yanada tezlashtirdi, tilimizda yuzlab, minglab neologizmlar paydo bo‘ldi.

Mustaqillik davrida rasmiy ish qog‘ozlarining davlat tilida yuritilishi juda ko‘plab yangi o‘zbekcha neologizmlarning hosil bo‘lishiga olib keldi. Shu kungacha qo‘llangan spravka, xarakteristika, akt, instruksiya, raport, protokol, kontrakt kabi so‘zlarning yangi o‘zbekcha muqobillari hosil qilindi: spravka – ma‘lumotnoma, xarakteristika - tavsianoma, tavsifnoma; akt - dalolatnoma, instruksiya - yo‘riqnoma, raport - bildirish, bildirishnoma; protokol – bayonnoma, majlis bayonnomasi; rezolyutsiya - munosabat belgisi, kontrakt - shartnoma va hokazo.

Neologizmlar – yunoncha, neos- —yangi, logos—so‘z, so‘zlarining jamlanmasi bo‘lib, jamiyat taraqqiyoti, hayotning talab-ehtiyoji bilan paydo bo‘lgan yangi narsa va tushunchalarni ifodalovchi so‘zlar. Neologizmlar avvaliga noodatij so‘zdek bo‘ladi, lekin ko‘p qo‘llanilishi hisobiga —yangilik xususiyatini yo‘qotadi va faol so‘zlar qatoriga o‘tadi.

Hozirgi vaqtda mamlakatimizda bozor munosabatlarining vujudga kelishi, bank ishlarining taraqqiyoti bilan bog‘liq holda german va roman tillaridan rus tili orqali o‘zlashgan yangi so‘zlar - neologizmlar bilan bir qatorda tilimizning ichki imkoniyatlari asosida hosil qilingan bir qancha neologizmlar ham keng qo‘llana boshladi. Masalan: biznesmen - ishbilarmon, fermer - mulkdor, auditor - savdogar, auksion - ochiq savdo, aksiya - qimmatbaho qog‘oz va boshqalar. Bunday neologizmlarning asosij qismi ingliz tilidan o‘zlashgandir.

O‘zbek tili leksikasi muntazam ravishda ichki va tashqi manbalar hisobiga boyib bormoqda. XIX-XX asrlarda jamiyat hayotida bo‘lgan o‘zgarishlar so‘zlarning o‘zlashish va iste‘moldan chiqish jarayonini tezlashtirdi. Bu davrda nafaqat ruscha, balki inglizcha, xitoycha, fransuzcha, ispancha so‘zlar rus tili orqali kirib keldi. O‘zbek tiliga inglizcha so‘zlarning o‘zlashish yo‘llari turlichadir. Agar tushuncha aynan o‘zbekcha nomlanishga ega bo‘lmasa yoki o‘zining ijobij va samarali ta‘siriga ega bo‘lsa, to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘zlashtirilmoqda. Masalan, chat(chat) – suhbat.

Yana shunday neologizmlar borki, kundalik hayotda qo‘llanilishi uchun ehtiyoj paydo qilgan, lekin —O‘zbek tilining izohli lug‘atidan joy olmagan. Ulardan misol keltirib quyidagilarni ayta olamiz: koka-kola, minimarket, gipermarket, chizburger, hot-dog, netbuk, sensor, fleshxotira, planshet va hokazo.

Shuni ta‘kidlash joizki, ingliz tilidan o‘zbek tiliga so‘zlar o‘zlashganda ularning tuzilishi yoki semantik mohiyati o‘zgarishini ham kuzatish mumkin. Ayrim so‘zlar o‘zining asl ma‘nosini saqlab qolgan holda o‘zgarsa, ayrimlarida esa ma‘no kengaygan, ma‘no toraygan yoki umuman ma‘nosi tubdan farq qilishi mumkin.

Inglizcha so‘zlar tilimizda ko‘p o‘zlashayotgan ekan, tabiiyki, ularning etimologik kelib chiqishi ham barchani qiziqtirmoqda. Jumladan, kovboy [inglizcha, cow-boy, cow – sigir, boy – yigit] leksemasi AQShning g‘arbij shtatlarida otliq yigit, jasur, mard podachi ma‘nosi sifatida qo‘llaniladi. Ko‘pchilik yoshlarning sevimli taomi hot-dog [hot – issiq, dog – kuchuk] leksemasi esa etimologik jihatdan ko‘pchilikni shubhaga qo‘yadi, go‘yoki kuchuk go‘sh tidan qilingan taomdek. Aslida esa bunig o‘z tarixi mavjud. 1884-yilda hot-dog sosiska ma‘nosida ishlatilgan, sosiska tayyorlovchilarning

shiori esa —”Love me, love my dog” ya’ni egasini hurmat qilsang, itiga suyak tashla qabilida qo’llanilgan. Yana bir ajoyib so’zlardan biri bu kokteyl. Cocktail [inglizcha cock – xo’roz, tail – dum] leksemasi mustaqillikgacha bo’lgan davrda xo’rozning dumi lug’aviy ma’nosida qo’llanilgan.

O’zbek tili leksikasiga o’zlashish sezilarli darajada ta’sir qilgan. 20 dan ortiq til o’zlashmalari mavjud. Shuningdek, tilimizda uncha faol bo’lmagan tillarning o’zlashmalari ham uchrab turadi. Mustaqillikdan so’ng, o’zlashma so’zlar orasida inglizcha o’zlashmalarning miqdori va ma’no taraqqiyoti o’ziga xos. O’zbek tili leksikadan o’rin olgan inglizcha o’zlashma so’zlar semantikasidagi o’zgarishlar sezilarli darajada bo’lib, ular polisemantik xususiyatga ega bo’lishidan tashqari, so’z ma’nosini kengaytirishi, ta’sirchan ifodalashi va tinglovchiga ma’noni tez yetkazib berishi bo’yicha yetakchi mavqeni egallaydi. Shu sababli ham neologizmlarni, jumladan, sport, harbiy, oziq-ovqat, kiyim-kechak va shu qatori barcha sohalarga doir o’zlashma so’zlarni o’z o’rnida va ma’nosiga xos qo’llasak ham o’rinli bo’ladi, ham so’zlovchi nutqining ta’sirchan, aniq va ilmiyligiga xizmat qiladi.

Xulosa o’rnida keltirish mumkinki:

Bugungi kunda zamon bilan birga nutqimizdagi so’zlar ham zamonaviylashib bormoqda. Neologizmlar jamiyat va davr ehtiyoji bilan paydo bo’ladi va qo’llanilishi bo’yicha doimiylik tusini oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Sevinch Abdixamitova, Madina Yo’lchiyeva, Maftuna Omonova. “Ingliz tilidan o’zbek tiliga kirib kelgan bir necha neologizmlar tahlili”. Toshkent. 2022.
2. Go’zal Qo’ziboyeva. “Tilimizga kirib kelgan Neologizmlar va ularning tahlili”. Toshkent. 2022.
3. Go’zal Qo’ziboyeva . “Hozirgi kunda tilimizda faol qo’llanilayotgan o’zlashma neologizmlar”. Toshkent. 2022.
4. Hamidullo Dadaboyev. “ O’zbek terminalogiyasi”. Toshkent. 2019.
5. Nodira Nabiyeva. “ O’zbek tili leksikasining tarixiy bosqichlari”. Surxandaryo. 2022.
6. Karimov I.A. — “ Yuksak ma’naviyat - yengilmas kuch”. – Toshkent. Ma’naviyat, 2008. B. – 87.
7. Muqaddas Abdurahmonova, Fotima Nizomova. “ O’zlashma so’zlar bazasini yaratish omillari”. Toshkent. 2022.
8. Zahroxon Nosirova. “O’zbek tilshunosligida o’zlashma so’zlarning ro’li va ahamiyati”. Andijon. 2022.